

УДК [025.171:655.534]:027.7"КПІ"(091)(045)
DOI: 10.20535/2077-7264.1(83).2024.296312

© М. О. Мірошніченко, провідний бібліограф,
Науково-технічна бібліотека КПІ ім. Ігоря Сікорського,
м. Київ, Україна

**КНИЖКОВІ ОПРАВИ ВИДАНЬ
З ФОНДУ РІДКІСНИХ І ЦІННИХ ДОКУМЕНТІВ
НТБ КПІ ім. ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО**

Вперше досліджено книжкові видання фонду рідкісних і цінних видань XVIII–першої чверті XX ст. з метою виявлення найбільш типових і цінних зразків палітурного мистецтва. Складено список палітурників м. Києва початку XX ст., печатки яких знайдено на сторінках книг і які співпрацювали з бібліотекою Київського політехнічного інституту в перші роки її діяльності.

Ключові слова: Київський політехнічний інститут; історія університетської бібліотеки; книжкова оправа; палітурна справа; мистецтво книги; палітурні майстерні Києва; київські палітурники початку XX ст.

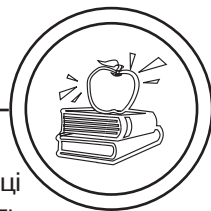
Постановка проблеми

Науково-технічна бібліотека Київської політехніки налічує 125 років плідної діяльності у підтримці ефективного навчання та наукових досліджень студентів і вчених університету. Формування бібліотечного фонду почалося одночасно із заснуванням навчального закладу і до сьогодні в бібліотеці збереглися численні унікальні книжкові видання XVIII–першої половини XX ст. Надходження відбувалося за рахунок цільової закупівлі і постійних подарунків від різних приватних осіб і організацій. Сьогодні такі матеріали зберігаються у фонді рідкісних і цінних документів.

Формування фонду рідкісних і цінних видань розпочалося 2011 р.

і за цей час проведено численні історико-книгознавчі дослідження, результати яких опубліковані. Вони вперше висвітили важливі і унікальні факти історії бібліотеки і університету.

Для швидкого і релевантного пошуку інформації про рідкісні і цінні видання в електронному каталозі НТБ КПІ ім. Ігоря Сікорського сформовано колекцію «Рідкісні видання» з багатьма тематичними розділами — Стародруки, Літографії, Мініатюрні видання, Книжкові знаки тощо. Доступ до повних текстів документів здійснюється на сторінці Цифрової бібліотеки Київської політехніки, зокрема розділ «Книжкові знаки». Для його наповнення опрацьовано не один десяток книжкових видань, в яких збереглися

провенієнції — автографи, екс-лібриси, суперекслібриси, дарчі і власницькі написи тощо [1].

Велика частина провенієнції знаходиться на корінцях і форзацах видань. І сама палітурка в цілому надає досліднику-книгознавцю неоціненну історичну інформацію. Окрім цього, на форзацах деяких видань збереглися власницькі знаки палітурних майстерень і прізвища київських палітурників, більшість з яких мала ділові відношення з Київською політехнікою.

Мета роботи

Шляхом дослідження всього масиву книжкового фонду рідкісних і цінних видань виявити пам'ятки палітурного мистецтва, що відображають різні етапи розвитку європейської палітурної справи; скласти список київських палітурних закладів, що співпрацювали з Київським політехнічним інститутом в першій чверті ХХ ст.

Аналіз попередніх досліджень

Загальний огляд палітурок і обкладинок XVIII–пер. чв. ХХ ст. робиться вперше, хоча 2018 р. проводилось дослідження книжкових палітурок видань до 1850 р. на предмет збереження [2].

Перші дослідження в галузі історії розвитку книжкової оправи з'явилися у Франції і Німеччині вже в середині ХІХ ст. Згодом публікуються і навчальні посібники для тих, хто цікавиться палітурним ремеслом та займається реставрацією книжкових видань. Сьогодні існує і окрема історична дисципліна — бібліопегістика [3]. Терміни «книжкова оправа», «палітурка», «обкладинка» вважають-

ся синонімами, хоча книгознавці слово «оправа» використовують для характеристики стародрукованих видань (до ХVІІІ ст. включно) [4]. Але ми для загальної назви будемо використовувати термін «книжкові оправи» [5].

Дослідження книжкових оправ проводяться в багатьох бібліотеках світу, де зберігаються фонди рідкісних і цінних видань. Досвід цих досліджень, зазвичай, представлено у наукових збірках і у виді електронних виставок на сайтах бібліотек. При вивченні наших видань будемо спиратися на матеріали подібних виставок в університетських бібліотеках.

Результати проведених досліджень

На грудень 2023 р. фонд рідкісних і цінних документів нараховує понад 9 тис. примірників, фонд історії КПІ ім. Ігоря Сікорського — понад 6 тис. Масив документів, який досліджено, переважно включає палітурки із різних, в більшості природних, матеріалів і паперові обкладинки.

Видання мають як оригінальні палітурки так і виготовлені пізніше. Значна частина видань до 1917 р. мають оправа, виготовлену на замовлення Інституту і на корінцях витиснені літери Б.К.П.И. — «Библиотека Киевского политехнического института» (рис. 1). Історичні документи свідчать про те, що книги з-за кордону надходили без оправи — в митній декларації 1902 р. йдеться про отримання Інститутом видань французькою мовою саме без книжкової оправи (рис. 2, 3). Логічно зробити висновок, що бібліотека КПІ від початку існування мала ділові відносини з палітурними закладами Києва.

Рис. 1. корінець бібліотечного видання з літерами Б.К.П.І.

В кінці XIX ст. в Києві діяло досить багато палітурних майстерень, що виконували приватні замовлення і замовлення різних установ, навчальних закладів в тому числі. Крім того, вже в цей період великі друкарні мали в своїй структурі палітурні цехи.

На сторінках книг фонду часто зустрічаються печатки з іменами київських палітурників. Сьогодні нараховуємо понад десяти імен палітурників або назв палітурних майстерень (рис. 4–8). Інформацію про них знаходимо в довіднику «Весь Киев» за 1899–1915 рр. [6]: зазвичай це адреса закладу.

Всі виявлені печатки палітурників оцифровані і представлені на сторінці Цифрової бібліотеки Київської політехніки. Але, на жаль, далеко не всі палітурні майстерні мали власницькі знаки.

На сьогодні виявлено понад 160 видань з власницькими знаками палітурних закладів. Всі вони відображені в електронному каталозі бібліотеки в розділі «Книжкові знаки. Палітурні майстерні» електронної колекції «Рідкісні видання» [7].

Подаємо перелік імен київських палітурників і назв палітурних закладів з адресами:

1. М. Буймистров, Фундуклеєвська, 2;
2. Костянтин Степанович Дворніков, Фундуклеєвська, 19; Хрещатик, 54;
3. І. Т. Бородін;
4. С. Подувайлов, Пушкінська, 39;
5. Л. Фердман;
6. Н. Ніколаєв;
7. Б. Кальварській;
8. Типографія і палітурний заклад Софії Андріївни Спіліоті, вул. Верхній Вал, 60;

Рис. 2, 3. Митна квитанція на ім'я викладача П'ятакова про отримання видань з Франції без палітурки

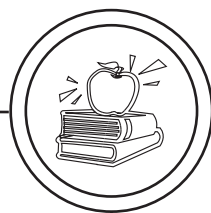

Рис. 4. Власницький знак у виді наліпки Типографії і палітурного закладу С. А. Спіліоти

Рис. 5. Власницький знак у виді печатки палітурної майстерні «Труд»

9. Е. Стржалковський, Хрещатик, 39 та 35;

10. А. Сулержицький, Хрещатик, 39;

11. 2-га футлярно-палітурна артіль, Хрещатик, 37;

12. Палітурна майстерня «Труд», Фундуклеєвська, 48; Трьохсвятительська, 3.

Найбільше у фонді видань з печаткою «С. А. Спіліоти» — 76 видань. Оправлені вони всі приблизно однаково — верхня і нижня палітурки з мармурового паперу, корінець шкіряний. На корінці літери: Б.К.П.І., інколи — Б. Б. (біб-

ліотека Бородіна). Можливо саме цьому закладу було передане замовлення на опрацювання бібліотеки інженера О. П. Бородіна, яку подарували Інституту 1898 р. і, яке нараховувало 1154 документи [8].

Історія і діяльність цих закладів — тема окремого дослідження, а ми перейдемо безпосередньо до книжкових оправ.

Значна частина видань, як вже зазначалось, оправлені в палітурки з літерами на корінці — Б.К.П.І., що позначає їх приналежність до бібліотечного фонду Інституту.

Рис. 6. Власницький знак у виді печатки київського палітурника Є. Стржалковського

Рис. 7. Власницький знак у виді печатки київського палітурника О. Сулержицького (польською мовою)

Рис. 8. Власницький знак у виді печатки київського палітурника І. Т. Бородіна

Окрім цих літер знаходимо інші, наприклад — Л.Т.О.В. (лабораторія технології органічних речовин) або Б.Х.К. (бібліотека Хімічного гуртка) тощо. Палітурки у більшості книг початку ХХ ст. дуже скромні, практично без оздоблення, тільки на корінцях розташовані прізвище автора, назва, номер тому, суперекслібрис у виді літер. Сама палітурка виготовлена з паперу, тканини, картону і коленкору, корінці шкіряні. Багато з них мають пошкодження — найчастіше корінця.

Але разом з тим, у фондї зустрічаються і оригінальні оправи, що становлять історичну і наукову цінність. Розглянемо найбільш цікаві, з історичної точки зору, зразки.

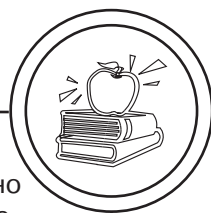
Найстаріше видання фонду датується 1732 р. — двотомник «Основи хімії» Германа Бургаве, хіміка, лікаря, фармацевта з Нідерландів. Оправа книжок виготовлена з пергаменту (рис. 9, 10). Ми не знаємо, чи це первісна палітурка. Точно можна сказати тільки, що 1774 р. вона вже була: на форзаці зберігся власницький знак — напис «Planek 1774». Палітурка книг дуже проста, без будь-якого декору. На корінці є

наклейка з прізвищем автора і назвою твору, обрізи пофарбовані червоним кольором. Оправи з пергаменту зазвичай робили для книг щоденного практичного користування. Період активного застосування — XVII–XVIII ст. Для міцності під пергамент підкладали дошки або картон, який виготовляли з вибілених ганчір'яних волокон з високою міцністю. В даному випадку використаний картон. Представлене видання — єдине у фондї з пергаментною палітуркою. Всі молодші книги оправлені інакше.

Більшість видань кінця XVIII–початку ХІХ ст. має *комбіновану*, так звану, *складену палітурку*: корінець і кутики шкіряні, верхня і нижня частини палітурки — мармуровий папір. Такі оправи набувають популярності на початку ХІХ ст. — вони набагато здешевлюють виконання палітурних робіт. Особливо це стосується навчальних і науково-технічних видань. Але, на жаль, традиційно в подібних паперово-шкіряних оправах використовується дешева шкіра. Тому корінець і кутики зношуються дуже швидко. Прикладів ми маємо багато в своєму фондї. Зразок складеної палітур-

Рис. 9, 10. Видання 1732 р.
в оправі з пергаменту

ки (рис. 11, 12): верхня і нижня частини палітурки з мармурового паперу (дуже потертого), корінець шкіряний з умовним поділом на шість сегментів. Оздоблення корінця: стриманий декор у виді золотих візерунків; в другому зверху сегменті — назва твору.

Окрім комбінованих півшкіряних, маємо у фонді *суцільно шкіряні оправи*. Вони теж не завжди збережені в гарному стані: можливо шкіра, що використовувалась, була не найкращої якості. На рис. 13 і 14 представлено зразок суцільно шкіряної оправи: французьке видання 1804 р., золотий обідок по периметру верхньої частини палітурки (тиснення). Корінець розділений на сегменти з назвою твору і номером тому; використані чорна і темно-червона фарби, витиснені золотом візерунки і декоративні вази. Корінець пошкоджений у верхній і нижній частинах.

Популярний і досить дешевий варіант оправи — з *тканини*, як для оформлення корінця, так і верхньої і нижньої частин палітурки. Використання тканини для палітурних робіт почалося на по-

чатку XIX ст. (в Англії приблизно з 1820-х років [9]) і це була переважно бавовна, інколи — шовкова тканина. Вже з 1840 р. в Європі виготовляли спеціальну тканину для палітурок. Для підвищення ціни на книги, тканини спеціально обробляли, щоб вони були схожі на саф'ян.

У фонді є досить багато видань з тканинною палітуркою і можемо побачити різні варіанти дизайну: сліпе чи кольорове тиснення візерунків, перенесення цілих сюжетних композицій на тканину за допомогою хромолітографії. Зразок (рис. 15, 16): німецьке видання 1841 р. Оправа повністю з тканини, золоті обрізи, на верхній частині палітурки і на корінці — золотом тиснення складної орнаментально-сюжетної композиції з елементами стилю епох Відродження (пальмети, вази тощо). Видання — тритомник творів німецького поета Г. Е. Лессінга.

Ще один зразок палітурки з тканини — німецькомовне видання 1896 р., каталог зразків текстильної промисловості. Верхня частина палітурки прикрашена витисненим малюнком з назвою твору всередині. Зображення сіро-чорного кольору (рис. 17).

Рис. 11, 12. Видання зі складеною палітуркою

Рис. 13, 14. Видання з суцільно шкіряною палітуркою

Рис. 15, 16. Видання з тканинною палітуркою

Рис. 17. Видання з тканинною палітуркою і малюнком на верхній частині

Тканина зустрічається і в оформленні художньо-мистецьких видань зі складеною палітуркою — у поєднанні з коленкором. Наприклад: дві поеми російською мовою Джона Мілтона в одному томі «Втрачений і Повернений рай» — з гравюрами Гюстава Доре, 1899 р. (рис. 18) і «Київ тепер и прежде» — з унікальними фотографіями Києва другої половини XIX ст., 1888 р., виданий до 900-річчя хрещення Русі (рис. 19). Оправа обох видань є яскравим прикладом вдалого використання всіх можливостей палітурного мистецтва (рис. 18, 19). Перше видання оп-

равлене в коленкор, верхня частина палітурки вкрита тканиною з витисненими зображеннями і текстом. Друге видання має палітурку з тканини із золотим тисненням на верхній частині. Ілюстрації стилістично поєднуються з оформленням палітурки.

Використання для палітурних робіт коленкору, починаючи з першої чверті XIX ст., мало велике значення. Розширились можливості для декору палітурки та корінця.

Обстеження книжкових видань фонду дозволяє зробити деякі узагальнення з питання оздоблення: в переважній більшості

Рис. 18. Приклад комбінованої палітурки — коленкор з тканинною на верхній частині

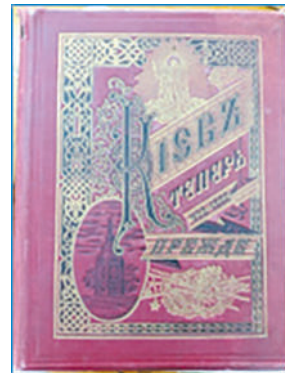

Рис. 19. Видання з тканинною палітуркою і золотим тисненням

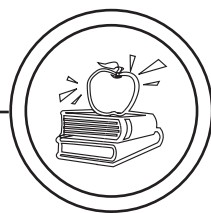

Рис. 20 Видання з колєнкоровою палїтуркою і блїнтовим тисненням на верхній частинї

Рис. 21. Видання з комбїнованою палїтуркою — шкїряний корїнець і колєнкоровї верхня і нижня частини; тиснення з використанням чорної фарби

воно стримане і скромне — рослинні або геометричні орнаменти. Інколи зустрічаються суперекслібриси на верхній частинї палїтурки — витиснені або надруковані. Приклади: рис. 20 — на верхній частинї палїтурки видання з колєнкору — блїнтове тиснення; рис. 21 — палїтурка складена (корїнець шкїряний, верхня і нижня частини з колєнкору), техніка виготовлення суперекслібрису — тиснення з використанням чорної фарби.

Оскїльки традиційно бїльшїсть видань розмїщується у книжкових шафах або на полицях, бачимо рїзноманїття в оформленнї корїнцїв. Найчастїше це золотї витисненї орнаменти чи вїзерунки, сюжетнї зображення, що мають

вїдношення до змїсту книги — вїйськовї трофеї, кораблї, інколи технїчні пристрої та інструменти тощо. Приклади оздоблення корїнцїв: рис. 22 — видання кїнця XIX ст. зї шкїряними корїнцями, тиснення золотом; рис. 23 — видання середини XIX ст., палїтурка з тканини, тиснення вїзерункїв золотом.

Ближче до середини XIX ст. верхня частина палїтурки стає мїсцем для додаткового ілюстрування книги: тут розмїщуються витисненї золотом малюнки художникїв. Інколи вони пов'язанї зї змїстом, інколи — нї. Згодом

Рис. 22. Приклад оформлення шкїряного корїнця золотим тисненням

Рис. 23. Приклад оформлення корїнця з тканини золотим тисненням

Рис. 24. Приклад оформлення верхньої частини палітурки: тиснення золотом на коленкорі прізвища автора і назви твору в круглій рамці з візерунками

почали використовувати емаль, яка у поєднанні із золотом, давала яскравий ефект [10].

Унікальними витворами мистецтва можна вважати палітурки кінця XIX–початку XX ст., коли панує стиль «модерн». Рис. 26 — Каталог німецької компанії з виготовлення електричних вагонів: коленкорова оправа з рельєфним квітковим орнаментом, рельєфним зображенням трамваю і золотим тисненням на обох частинах і корінці. Ілюстрації в самій книзі за стилістикою органічно поєднуються із зовнішнім оздоб-

ленням палітурки. Рис. 27 — три томник, присвячений історії XIX ст. Коленкор, рельєфне тиснення в стилі модерн.

Висновки

За результатами проведених вперше досліджень книжкових оправ фонду рідкісних і цінних документів бібліотеки університету можна зробити наступні висновки:

— палітурки і обкладинки бібліотечних книг дають уявлення про палітурне мистецтво XVII–XIX ст.;

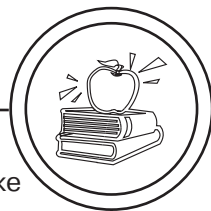
— оправи наукових робіт, навчальних посібників в більшості є досить стриманими і скромними в декоруванні, тоді як художньо-мистецькі видання прикрашені набагато яскравіше;

— великий масив книжкових видань оправлений за рахунок Інституту, про що свідчать літери на корінцях: Б.К.П.І. — Бібліотека Київського Політехнічного Інституту;

— численні провенієнції (суперекслібриси, екслібриси, ініціали колишніх власників), на палітурках і форзацах, дають можливість прослідкувати історію побутування книжок і шляхи їх надходження до бібліотеки;

Рис. 25, 26. Німецькомовні видання з палітуркою в стилі модерн: корінець із заходом на верхню і нижню частини палітурки і кутики художнє тиснення

— власницькі знаки палітурних закладів, які зустрічаємо на книжкових виданнях, є цінним матеріалом для дослідників історії книги і палітурної справи XIX–початку XX ст. в Києві та інших містах України.

Фонд рідкісних і цінних видань Науково-технічної бібліотеки ім. Г. І. Денисенка є унікальним зібранням книжкових пам'яток, непересічних зразків полігра-

фічного мистецтва, який може стати цінним ресурсом для дослідника. Він і досі зберігає численні історичні загадки, що мають бути розгадані студентами і дослідниками КПІ ім. Ігоря Сікорського. Таких книжкових зібрань науково-технічної літератури небагато в нашій країні, тим важливіше його опрацювання і оприлюднення результатів досліджень.

Список використаної літератури

1. Цифрова бібліотека Київської політехніки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dil.kpi.ua/dlibra>.

2. Т. Ю. Киричок. Розробка системи оцінки стану збереженості фондів рідкісних і цінних видань / Т. Ю. Киричок, Н. Л. Талімонова // Технологія і техніка друкарства. 2018. № 4. С. 4–17. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ttdruk.vpi.kpi.ua/article/view/160619/pdf_84.

3. Гальченко О. М. Бібліопегістика / О. М. Гальченко // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [І. Н. Войцехівська та ін.]. Київ, 2008. С. 80–86.

4. Соколов В. Історико-теоретичні засади вивчення розвитку оправ та інтролігаторства в Україні в контексті еволюції європейського палітурного мистецтва / В. Соколов // Вісник Книжкової палати. 2014. № 8. С. 17–20.

5. Українська Бібліотечна енциклопедія. Оправа. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ube.nlu.org.ua>.

6. Весь Киев: адресная и справочная книга за 1899–1915 pp. / НБУВ Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини. Колекція «Адрес-календарі, пам'ятні та довідкові книги». [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=COL&P21DBN=ELIB.

7. Книжкові знаки. Палітурні майстерні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://opac.kpi.ua/F?RN=660892077%20>.

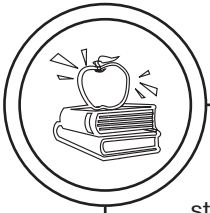
8. Мірошніченко М. О. Книги з бібліотеки Олександра Бородіна у фондї НТБ НТУУ «КПІ». [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/24863>.

9. British Bookbindings: 16th–19th Century. An exhibition originally htdl in the Hunterian Library, University of Glasgow in December 1970. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.gla.ac.uk/myglasgow/library/files/special/exhibns/bindings/>.

10. Bound to Please: The Iconic Victorian Binding in an Era of Industrialisation and Mechanisation 10th August–10th October 2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.adelaide.edu.au/library/special/exhibitions/victorian-bindings/>.

References

1. *Tsyfrova biblioteka Kyivskoi politekhniki [Digital library of Kyiv Polytechnic]*. Retrieved from <https://dil.kpi.ua/dlibra> [in Ukrainian].

2. Kyrychok, T. Yu., & Talimonova, N. L. (2018). Rozrobka systemy otsinky stanu zberezhenosti fondiv ridsknykh i tsinnykh vydan [Development of a system for assessing the state of preservation of funds of rare and valuable publications]. *Tekhnolohiia i tekhnika drukarstva*, 4, 4–17. https://ttdruk.vpi.kpi.ua/article/view/160619/pdf_84 [in Ukrainian].
3. Halchenko, O. M. (2008). *Bibliopohystyka. Spetsialni istorychni dystsyplyny* [Bibliopegistics. Special historical disciplines]. Kyiv, 80–86 [in Ukrainian].
4. Sokolov, V. (2014). Istoryko-teoretychni zasady vyvchennia rozvytku oprav ta introligatorstva v Ukraini v konteksti evoliutsii yevropeiskoho paliturnoho mystetstva [Historical and theoretical foundations of the study of the development of frames and introligatorship in Ukraine in the context of the evolution of European bookbinding art]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 8, 17–20 [in Ukrainian].
5. *Ukrainska Bibliotekna entsyklopediia. Oprava*. [Ukrainian Library Encyclopedia. Frame]. Retrieved from <https://ube.nlu.org.ua> [in Ukrainian].
6. Ves' Kiev: adresnaya i spravochynaya kniga za 1899–1915 rr. [All Kyiv: address and reference book for 1899–1915]. *NBUV Tsyfrova biblioteka istoriko-kulturnoi spadshchyny. Kolektsiia ‘Adres-kalendari, pam’iatni ta dovidkovi knyhy’*. Retrieved from https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=COL&P21DBN=ELIB [in Ukrainian].
7. *Knyzhkovi znaky. Paliturni maisterni* [Book marks. Bookbinding workshops]. Retrieved from <https://opac.kpi.ua/F?RN=660892077%20> [in Ukrainian].
8. Miroshnychenko, M. O. *Knyhy z biblioteki Oleksandra Borodina u fondi NTB NTUU ‘KPI’* [Books from the library of Oleksandr Borodin in the fund of NTB NTUU ‘KPI’]. Retrieved from <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/24863> [in Ukrainian].
9. *British Bookbuildings: 16th–19th Century. An exhibition originally held in the Hunterian Library, University of Glasgow in December 1970*. Retrieved from <https://www.gla.ac.uk/myglasgow/library/files/special/exhibns/bindings/>.
10. *Bound to Please: The Iconic Victorian Binding in an Era of Industrialization and Mechanization 10th August–10th October 2015*. Retrieved from <https://www.adelaide.edu.au/library/special/exhibitions/victorian-bindings/>.

For the first time examined, the frames of book editions of part of the library fund of the 18th–the first quarter of the 20th centuries, in order to identify valuable examples of bookbinding art. It has been compiled a list of bookbinders of Kyiv at the beginning of the 20th century, whose seals were found on the pages of books and who collaborated with the library of the Kyiv Polytechnic Institute in the first years of its activity.

Keywords: Kyiv Polytechnic Institute; history of the university library; book frame; bookbinding; book art; binding workshops of Kyiv; Kyiv bookbinders of the beginning of the 20th century.

Надійшла до редакції 05.01.24